

Дейнеко Олександра Олександрівна, кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
доцент кафедри соціології, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, Україна
email: deineko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-3659-0861

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД МОДЕЛІ ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ ДЖ. ЧАНА: ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ

Стаття присвячена визначенню «слабких сторін» моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана й окресленню перспективних напрямів її адаптації до українського контексту. Підсумовано необхідність доопрацювання дефініції соціальної згуртованості з позицій соціальної динаміки, доповнення суб'єктивного компонента моделі «ціннісними» індикаторами, її урізноманітнення проєктивними питаннями задля уникнення «спіралі мовчання» та парадоксу Лап'єра.

Ключові слова: соціальна згуртованість, критичний огляд, соціальні зв'язки, довіра, ідентичність, теоретична концептуалізація, емпіричне вимірювання.

Постановка проблеми. Будучи мультиетнічним, економічно диференційованим і культурно розмаїтим суспільством, Україна будує свою демократію в складних умовах. Останні представлені тиском зовнішніх військових загроз, збройним конфліктом на Сході, що триває, появою внутрішнього кордону між підконтрольними і неконтрольованими територіями Донбасу, шкідливими економічними наслідками світової пандемії, постійними політичними кризами [1, с. 20]. Такі соціетальні умови провокують формування та поглиблення численних соціальних розколів в українському суспільстві, породжуючи недовіру, тривогу і конфлікти між різними соціальними групами [2, с. 61–62]. Це, у свою чергу, зумовлює систематичний тиск на тендітну єдність молодій українській держави та її національну безпеку.

Наведені контексти надзвичайно актуалізують дослідження феномену соціальної згуртованості, що визначається науковцями як універсальний «со-

ціальний клей» [3] і показник добробуту держави [4]. У практиці наукових досліджень соціальної згуртованості сформувалися два різних, але взаємопов'язаних підходи до її розуміння: політико-орієнтований та академічно-орієнтований [5]. Перший позиціонує соціальну згуртованість як категорію соціальної політики, формування та відтворення якої має стати порядком денним державної політики. Соціальна згуртованість розглядається як соціальний конструктор, що може бути створений державою для суспільства. Другий підхід пропонує розглядати цей феномен як виключно науковий концепт, що існує поза фокусом і впливом державної політики. На наше переконання, дослідницький інтерес становить послідовне поєднання даних підходів: наукова концептуалізація феномену соціальної згуртованості, розуміння його соціальної природи має в перспективі стати основою для розроблення механізмів національної державної політики його посилення чи послаблення¹ на соцієтальному рівні. Наразі ж серед українських науковців і політиків немає чіткої формули, яка б визначала напрями формування та підтримування згуртованості українського суспільства. Це, у свою чергу, актуалізує ознайомлення із закордонним досвідом концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості з перспективою його адаптації та застосування в українському контексті.

Адаптація комплексних вимірювань у соціології завжди передбачає перевірку надійності, валідності та достовірності інструментарію для певного соціокультурного контексту. У межах нашого дослідження особливий інтерес становить валідність схеми емпіричного вимірювання, яка розглядається як «ступінь відповідності результатів дослідницького процесу дійсності» [7, с. 45]. Як зазначають С. С. Дембіцький і Т. Я. Любива, валідизація передбачає теоретичний етап, на якому встановлюється достатній рівень відповідності теоретичного конструкта досліджуваному феномену, та емпіричний етап – перевірку відповідності вимірювальної методики [7]. У межах даної розвідки ми орієнтуємося на спробу здійснення теоретичного етапу валідизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крос-культурні дослідження феномену соціальної згуртованості почали з'являтися з початку 2000-х рр. Україна потрапляла у фокус таких розвідок лише декілька разів. У порівняльному дослідженні 47 європейських країн, що базується на результатах Європейського опитування цінностей 2008 р., П. Дікс і М. Валентова виявили, що порівняно з країнами Східної Європи Україна характеризується низьким рівнем як поведінкового, так і сприйняттевого аспектів соціальної згуртова-

¹ Найчастіше дослідники виходять із констатації недостатнього рівня соціальної згуртованості в суспільстві, її дефіцитного стану. Разом із тим, слідуючи позиціям Е. Дюркгайма, ми звертаємо увагу на те, що як дефіцит, так і профіцит соціальної згуртованості становлять певні загрози для суспільства [6].

ності [8]. Спираючись на результати Європейського соціального дослідження 2012–2013 рр., група київських дослідників також встановила низький рівень соціальної згуртованості України порівняно з іншими країнами Східної та Центральної Європи: виняток становив рівень міжособистісної довіри, за яким українці мали вищі показники, ніж інші країни цього регіону [9]. З 2017 р. за підтримки міжнародних організацій в Україні досліджується Індекс соціальної згуртованості та примирення України (SCORE). Проте фокус SCORE – виявити рушії конфліктної динаміки і мирних суспільних змін, а його чутливість до деяких інших важливих аспектів соціальної згуртованості, висвітлених у літературі про соціальну згуртованість, є доволі обмеженою [10]. Разом із тим Україні суттєво бракує національних соціологічних досліджень, що мали б за мету визначити рівень соціальної згуртованості українського суспільства та перелік чинників, які її посилюють чи послаблюють. Не менш актуальним видається пошук моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості, яка б дозволила реалізувати таке дослідницьке завдання.

Формування мети. У зв'язку з цим *метою даної роботи* є визначення «слабких сторін» моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана й окреслення перспективних напрямів соціокультурної адаптації даної моделі до українського контексту.

Виклад основного матеріалу. Дж. Чан здійснив концептуальний «переворот» у дослідженнях феномену соціальної згуртованості, уперше чітко розмежувавши компоненти соціальної згуртованості та її чинники. Запропонувавши «вузьке» визначення, він критично осмислив відомі роботи Дж. Дженсон [11; 12], П. Бернарда [13], Р. Бергер-Шмідт [14], відмовившись від економічного та культурного вимірів, які до цього часу дослідники включали в цей концепт. Під соціальною згуртованістю Дж. Чан розуміє «стан справ, що стосується як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства та характеризується набором установок і норм, що включають довіру, почуття приналежності та готовність брати участь і допомагати, а також відповідні поведінкові прояви» [5, р. 290]. Акцентуючи на багаторівневості цього феномену, дослідник виділяє два виміри (горизонтальний і вертикальний) і два компоненти (суб'єктивний і об'єктивний) соціальної згуртованості.

Виміри соціальної згуртованості характеризують тип соціальних зв'язків, що формується між різними соціальними суб'єктами в суспільстві. Горизонтальний вимір спирається на відносини між індивідами та групами в суспільстві, а вертикальний – між державою і громадянським суспільством. Компо-

ненти соціальної згуртованості дозволяють поглянути на виміри кризь призму суб'єктивного та об'єктивного фокусів. Суб'єктивний компонент представлений «суб'єктивними почуттями довіри, приналежності та готовності допомогти» [5, р. 291], тобто йдеться про певні маркери згуртованості на рівні структури внутрішніх детермінант діяльності суб'єкта (соціальні установки). Об'єктивний компонент соціальної згуртованості представлений рівнем соціальних практик, серед яких найчастіше згадуються різноманітна участь (політична, громадська), а також практики кооперації та допомоги. Нижче наведена агрегована таблиця, що являє собою модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості за Дж. Чаном (див. табл. 1 [5]).

Таблиця 1

Модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості за Дж. Чаном

Виміри і компоненти	Індикатор	Питання опитувальника
Горизонтальний вимір і суб'єктивний компонент	Загальна міжособистісна довіра	Ступінь згоди з твердженнями: А. Не варто так легко довіряти людям у цій країні. В. Люди у цій країні завжди хочуть використати тебе
	Готовність до співпраці та допомоги щодо різних соціальних груп	Ступінь згоди з твердженнями: А. Я хотів би витратити частину свого вільного часу на волонтерство/допомогу іншим. В. Я готовий платити більше податків, якщо це може покращити соціальний добробут. Чи були б Ви менш готові співпрацювати зі своїми колегами, якщо вони: А. з нижчого соціального прошарку; В. з вищого соціального прошарку; С. є представником сексуальних меншин; D. його/її політичні погляди відрізняються від Ваших; Е. він/вона – новий іммігрант; F. він/вона користується системою державного соціального забезпечення
	Відчуття належності й ідентичності	Наскільки сильним є Ваше почуття належності до цієї країни (від 1 до 10)? Згода з твердженнями: А. Я пишаюся тим, що є членом цієї країни. В. Незважаючи на численні вади, ця країна все ще є нашим домом

Закінчення табл. 1

Виміри і компоненти	Індикатор	Питання опитувальника
Горизонтальний вимір і об'єктивний компонент	Соціальна участь і динамізм громадянського суспільства	Чи є Ви членом громадських організацій, політичних партій, профспілок, професійних товариств, церков, клубів тощо? Якщо так, то як часто Ви берете участь у їхній діяльності? Опишіть глибину участі у вищезазначених організаціях: Прості члени? Постійні помічники? Головні організатори?
	Добровільність і пожертвування	Як часто Ви допомагаєте своїм сусідам/друзям у таких справах, як домашня робота, фінансові проблеми й емоційні проблеми? Скільки годин (організованої) волонтерської роботи Ви провели за останній рік? Скільки пожертв (благодійним організаціям чи соціальним групам) Ви зробили за останній рік?
	Наявність чи відсутність основних міжгрупових союзів чи розколів	З якими групами в суспільстві Ви б: регулярно співпрацювали б (наведіть перелік) і не мали б бажання співпрацювати? (наведіть перелік)
Вертикальний вимір і суб'єктивний компонент	Довіра до державних діячів та основних соціальних інститутів	Довіра до місцевої влади, законодавців, державних службовців, судової системи, поліції, засобів масової інформації
Вертикальний вимір і об'єктивний компонент	Політична участь (активність)	Як часто Ви висловлюєте думки щодо поточних справ у ЗМІ? Як часто Ви брали участь у підписанні петицій, страйках, демонстраціях тощо? Як часто Ви брали участь у національних і місцевих виборах?

Незважаючи на свою системність, наведена модель вимірювання соціальної згуртованості не позбавлена певних недоліків. Розглядаючи соціальну згуртованість як ознаку суспільства (а не окремих спільнот чи груп), Дж. Чан наголошує, що вона є «станом справ, а не процесом» [5, р. 290], закріплюючи

свій статичний погляд на цей феномен. З одного боку, такий погляд може бути корисним, якщо йдеться про певний емпіричний «зріз». Разом із тим на концептуальному рівні статичний підхід є обмеженим, оскільки він не передбачає розгляд феномену в більш широкому контексті – з позицій визначення «життєвого циклу» соціальної згуртованості, механізмів її формування та відтворення, урахування ролі різноманітних соціальних суб'єктів, що є її «творцями» чи тими, хто руйнує, у динаміці зміни цих ролей. У такий спосіб на соціальну згуртованість неможливо поглянути як на динамічний контекст, у якому постійно виникають і деактуалізуються смисли, уявлення, дії та події. Так, одна і та ж «суспільна тема» (приміром, дискурс внутрішньо переміщених осіб (ВПО) чи реформи децентралізації) залежно від політичної та медійної презентації може поглиблювати міжгрупові розколи чи, навпаки, нівелювати їх. Крім того, погляд на соціальну згуртованість як на категорію соціальної статистики є несучасним із точки зору актуальних трендів розвитку соціологічної теорії, що все частіше відтворює себе в різноманітних синтетичних вимірах [15, р. 8–9]. На наше переконання, сутнісна природа соціальної згуртованості має бути розкрита одночасно з позицій соціального процесу і соціального результату з наголосом на її нестійкості, крихкості та постійному (від)творенні в суспільстві не лише на макрорівні, але й на рівні окремих соціальних спільнот.

Незважаючи на те, що у визначенні соціальної згуртованості присутнє посилання на категорію норм, що формуються в результаті взаємодій, дослідник не зважає на нормативний простір, в умовах якого такі взаємодії конструюються і відтворюються. Дослідження такого інституційного аспекту соціальної згуртованості вбачається перспективним з огляду на наявність змістового взаємозв'язку між нормативним режимом горизонтальних і вертикальних взаємодій і нормативним порядком, який формується політико-правовими інститутами. Так, цей взаємозв'язок у фокусі соціальної згуртованості суспільства може бути як таким, що підтримує, так і таким, що стримує. Приміром, довіра внутрішньо переміщеним особам і практики допомоги ним із боку спільноти, що приймає, можуть бути переосмислені під впливом негативних образів ВПО, що транслиуються ЗМІ (це, приміром, розкрито в роботі О. О. Проценко [16] (неформальна нормативність) чи відповідних законодавчих змінах, які непрямо «підкріплюють» ці образи (формальна нормативність), – відмова від пільг тощо).

Цілком очевидно, що і формальні норми, закріплені законодавством, і неформальні норми, укорінені в культурі, зумовлюють характер і спрямованість взаємодій у суспільстві, що, у свою чергу, визначає зміст соціальної згуртованості. Підтримуючи спробу дослідника відокремити складники та чинники соціальної згуртованості, доцільно розглядати інституційний аспект в якості

макросоціальних умов, у яких соціальна згуртованість формується та відтворюється, а не в якості окремого її компонента. Разом із тим інституційний аспект соціальної згуртованості може досліджуватися крізь призму політик згуртованості (тотожно концепту політик ідентичності [17]) чи режимів згуртованості, що реалізуються на рівні держави та інших соціальних суб'єктів як набір інструментів і засобів конструювання та відтворення згуртованості.

Зіставляючи модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана та 4-рівневу модель соціального аналізу в площинах мікро/макро- та суб'єктивно/об'єктивно, запропонованих Дж. Рітцером (див. табл. 2) [18], варто підсумувати, що гонконгівський дослідник виокремлює виміри та компоненти соціальної згуртованості на мікрооб'єктивному (соціальні практики) та мікросуб'єктивному рівнях (соціальні настанови). Перспективним убачається аналітичне вписування складників соціальної згуртованості в макрооб'єктивний і макросуб'єктивний рівні за Дж. Рітцером, що дозволить поглянути на концепт соціальної згуртованості більш системно. Індикатори цих рівнів, зокрема закон та культуру, можна розглядати як чинники соціальної згуртованості, які можуть виступати інструментами її соціального конструювання.

Таблиця 2

Основні рівні соціального аналізу за Дж. Рітцером

Макрооб'єктивне (закон, бюрократія, технології, мова)	Макросуб'єктивне (культура, норми, цінності)
Мікрооб'єктивне (моделі поведінки, дія та взаємодія)	Мікросуб'єктивне (сприйняття, переконання, різні межі соціального конструювання реальності)

Певна обмеженість моделі Дж. Чана проявляється і в тому, що дослідник пропонує розглядати соціальну згуртованість виключно на соцієтальному рівні, коли «одиноцею аналізу є незалежна держава» [5, р. 291]. Дослідник пов'язує таку позицію з тим, що суспільство «діє» всередині політичної спільноти, а сама держава, незважаючи на глобалізацію, усе ще залишається найважливішим соціальним інститутом. До того ж, продовжує Дж. Чан, більшість «політик соціальної згуртованості» ініційовані або впроваджені урядами суверенних держав, а «громадянство» все ще є одним із найбільш визначних джерел ідентичності [5]. На перший погляд наведені думки видаються аргументованими та не мають бути піддані сумнівам. Разом із тим такий підхід суттєво обмежує дослідницьку оптику феномену соціальної згуртованості, що існує не лише на рівні суспільства в цілому, але й на рівні окремих соціальних груп і спільнот. З одного боку, модель Дж. Чана може бути адаптованою для вивчення соціальних спільнот, для яких актуалізованими

є соціальні зв'язки у площині «влада – громадянське суспільство» (прикладом таких спільнот можуть виступати об'єднані територіальні громади¹ – нові поселенські спільноти, що були сформовані в результаті децентралізації в Україні). Разом із тим для інших соціальних груп і спільнот доречним видається перегляд моделі гонконгівського дослідника, а наведені ним виміри соціальної згуртованості потребують пошуку більш релевантних показників.

Відкритим залишається питання щодо вичерпності запропонованих ним вимірів згуртованості – горизонтального та вертикального, а також проблем їхнього чіткого розмежування. Так, приміром, не є очевидним, чому «допомога сусідам чи друзям» віднесена дослідником до індикатора «добровільність і пожертвування» (горизонтальний вимір, об'єктивний компонент), а не до «соціальної участі»? Не наведено критерії розмежування таких суміжних показників соціальної згуртованості, як «соціальна участь» і «політична участь». Така ситуація виникає у зв'язку з термінологічною невизначеністю, зокрема, щодо поняття «громадський активізм», що є одним із ключових в емпіричній моделі Дж. Чана. Українські дослідники, приміром, трактують громадський активізм і як участь в ухваленні державних рішень (що більшою мірою відповідає змістові «політична участь» за Дж. Чаном), і як залученість до діяльності громадських організацій, спілок чи об'єднань («соціальна участь»), і як допомогу людям *pro bono* в цілому (що кореспондує показнику «добровільність і пожертвування») [19]. Як ми вже підсумовували в попередніх роботах, доволі штучним видається відокремлення трьох компонентів соціальної згуртованості – соціальної участі та динамізму громадянського суспільства; добровільності та пожертвування; політичної участі [20]. Ці показники, на наше переконання, можуть бути поєднані в агрегований показник «динамізм громадянського суспільства».

Крім того, усі питання опитувальника щодо соціальних установок і практик, зокрема індикаторів горизонтального виміру й об'єктивного компонента соціальної згуртованості (допомога іншим, волонтерство та благодійність тощо), видаються нам надто прямими і такими, що підпадають під дію ефекту «спіралі мовчання». Так, бажаючи справити на інтерв'юера позитивне враження про себе, людина намагатиметься «підвищити свої показники» щодо установок і практик власного волонтерства, благодійності, допомоги сусідам, що визнаються в суспільстві як практики «соціального блага». Тому неминучим видається поєднання ефекту «спіралі мовчання» з ефектом Лап'єра. У зв'язку із цим доцільним убачається застосування не прямих, а проєктивних питань

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядж. Каб. Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 05.09.2021).

у межах операціоналізації індикаторів горизонтального виміру соціальної згуртованості.

До того ж певні прояви показників «соціальна участь» і «політична участь» можуть протирічити змісту визначення соціальної згуртованості: не є очевидним, у який спосіб буде виникати та підтримуватися соціальна згуртованість в умовах протестного активізму, що загострюватиме конфлікт вертикального виміру в моделі Дж. Чана (соціальні зв'язки між владою та громадою). Протестний активізм може гуртувати прибічників певної системи ідей та поглядів, проте не забезпечуватиме появу і підтримання «відчуття довіри, належності та готовності допомагати» на соціетальному рівні, тобто не відповідатиме тому змісту поняття «соціальна згуртованість», який Дж. Чан вкладає в це поняття. Окрім цього, громадський активізм може бути і лоялістським до влади (приміром, відомі в Україні кейси «кишенькових» громадських організацій, які формуються владою для створення дискурсу соціальної підтримки її ініціатив), і не мати нічого спільного з «готовністю допомагати» і вирішенням соціальних проблем, як це передбачає Дж. Чан. Так, у суспільстві може бути високий показник залучення населення до діяльності громадських організацій, проте без розуміння змісту та спрямованості їхньої діяльності в транзитивних суспільствах це не є надійним показником соціальної згуртованості. У цьому зв'язку дослідницький інтерес становить не лише громадська активність, а й аналіз способів і моделей взаємодії влади та громадянського суспільства в конкретному суспільстві [21, с. 331–335], змісту ціннісно-нормативної площини, у якій ці взаємодії формуються, що уможливорює чи унеможливорює «формування соціального цілого із розрізнених частин» (функціональна роль соціальної згуртованості за Е. Дюркгаймом [6]).

Вважається доречним доповнення суб'єктивного компоненту моделі Дж. Чана індикаторами, що розкриватимуть «ціннісну спроможність» конструювання соціально згуртованого суспільства. Ідеться не про ті чи інші цінності, які поділяються населенням на макросоціальному рівні, а про інтеріоризовані ціннісні орієнтації, що є підґрунтям для формування довіри та готовності допомагати [22, с. 538–541]. Беручи до уваги висновки О. Гофмана щодо європейської традиції розуміння соціальної згуртованості як міцного зв'язку між елементами чогось цілого і сили, що цей зв'язок підтримує та визначає [23], актуальним є звернення до категорії «цінностей згуртованості» [24], ключовою з яких є прийняття різноманіття. Те, якою мірою людина здатна приймати різноманіття (будь-яке: культурне, етнічне, економічне тощо), формує ціннісне підґрунтя для конструювання довіри та готовності допомагати іншим. Крім того, вбачається доцільним доповнення схеми вимірювання соціальної згуртованості індикаторами колективістських цінностей, що до-

зволюють визначити співвідношення між колективним та індивідуальним (як співвідношення між прагненням до спільного блага та слідуванням індивідуальним цілям). У цьому зв'язку актуальним є вивчення не лише індивідуальних поступок щодо здобуття спільного блага, але й реверсивна ситуація: спроможність до дій в умовах спільного лиха.

Не менш дискусійним є показник довіри соціально-політичним інститутам у транзитивних суспільствах, а особливо в тих, що перебувають в умовах зовнішньої військової агресії. Так, доволі сумнівною у фокусі згуртованості може вважатися висока довіра національним медіа в Україні, деякі з яких мають іноземні джерела фінансування. У цьому зв'язку високий рівень довіри ЗМІ, некритичне сприйняття інформації та спроможність легко піддаватися кампаніям із дезінформації в Україні є, навпаки, однією з ключових загроз збереження та відтворення соціальної згуртованості у фокусі національної безпеки нашої держави [25, с. 108–110].

Окремим напрямом аналізу за результатами застосування схеми Дж. Чана є врахування ймовірно різних проявів вимірів і компонентів соціальної згуртованості. Дослідник не розглядає варіанти, що згуртованість може проявлятися як здебільшого маніфестована (високі показники за суб'єктивним компонентом – на рівні соціальних установок; і низькі за об'єктивним – на рівні соціальних практик) чи більшою мірою концентруватися в горизонтальному вимірі (високі показники міжособистісної довіри та практик допомоги), аніж у вертикальному (низькі показники довіри політичним інститутам). І в такому разі чи можна зробити змістовний висновок про рівень соціальної згуртованості в суспільстві? Доволі типовою для українського суспільства є ситуація посилення рівня довіри політичним інститутам відразу після виборів і суттєве їхнє падіння до кінця владної каденції. Чи можна на підставі такої динаміки електоральних циклів робити висновок про дійсне посилення чи послаблення соціальної згуртованості українського суспільства? Це питання, як деякі інші, залишається відкритим для подальшої практики соціологічних досліджень феномену соціальної згуртованості.

Висновки. Системний аналіз моделі теоретичної концептуалізації та емпіричного вимірювання соціальної згуртованості Дж. Чана засвідчив наявність недоліків і протиріч, що актуалізують подальше доопрацювання та соціокультурну адаптацію даної моделі в дослідженнях феномену соціальної згуртованості українського суспільства. Зокрема, убачається доцільним доопрацювання дефініції соціальної згуртованості, що постає в моделі Дж. Чана як категорія соціальної статистики й унеможливорює дослідження механізмів її формування та відтворення. Концептуальну схему Дж. Чана доцільно доповнити відповідно до основних рівнів соціального аналізу за Дж. Рітцером (зокрема, закон і культуру як прояви макрооб'єктивного і макросуб'єктивного

можна розглядати як чинники соціальної згуртованості, що можуть виступати інструментами її конструювання). Модель Дж. Чана демонструє обмежену сферу свого застосування: вона може бути адаптованою на мезорівні для вивчення соціальних спільнот, для яких актуалізованими є соціальні зв'язки у площині «влада – громадянське суспільство» (приміром, об'єднані територіальні громади), проте виміри соціальної згуртованості Дж. Чана потребують пошуку більш релевантних показників, коли йдеться про дослідження інших соціальних груп і спільнот. Категорія «громадянське суспільство», яку активно використовує Дж. Чан, характеризується термінологічною невизначеністю, що зумовлює відсутність сутнісного розмежування між показниками різних компонентів і вимірів соціальної згуртованості (показники соціальної участі, добровільності та пожертвування, а також політичної участі можуть бути поєднані в агрегований показник «динамізм громадянського суспільства»). У дослідженні практик громадської активності інтерес становить не лише сама активність (яка може бути штучно протестною або лоялістською), а й існуючі способи і моделі взаємодії влади та громадянського суспільства, зміст ціннісно-нормативної площини, у якій ці взаємодії формуються. Модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості має бути урізноманітнено проєктивними методиками, що унеможливить прояви ефекту «спіралі мовчання» та парадоксу Лап'єра (особливо щодо тих питань, які вимірюють соціально схвальні явища – волонтерство, благодійність, допомогу іншим тощо). Вважається доречним доповнення суб'єктивного компонента моделі Дж. Чана індикаторами, які розкриватимуть «ціннісну спроможність» конструювання соціально згуртованого суспільства: йдеться про доповнення моделі індикаторами прийняття різноманіття та колективістськими цінностями (у розрізі інтеріоризованих ціннісних орієнтацій). Подальшої емпіричної верифікації потребує дослідження феномену інституційної довіри в умовах транзитивних суспільств, оскільки високий показник довіри до окремих інститутів молодих демократій може розглядатися радше як загроза збереженню та відтворенню соціальної згуртованості на загальнодержавному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Специфіка розвитку сучасного соціально-гуманітарного середовища : кол. моногр. / О. Б. Березовська-Чміль, С. П. Кучин, Т. О. Чернишова та ін. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 124 с.
2. Соціально-гуманітарна сфера України в сучасних дискурсах : монографія / за заг. ред. О. Ю. Панфілова. Харків : ХІФ КНТЕУ : Вид. О. А. Мірошниченко, 2019. 284 с.
3. Friedkin N. E. Social cohesion. *Annual Review of Sociology*. 2004. Vol. 30. P. 409–425. DOI: 10.1146/ANNUREV.SOC.30.012703.110625.

4. Andrews R., Jilke S., Van de Walle S. Economic strain and perceptions of social cohesion in Europe: Does institutional trust matter? *European Journal of Political Research*. 2014. Vol. 53, Issue 3. P. 559–579. DOI: 10.1111/1475–6765.12052.
5. Chan J., To H.-P., Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. Vol. 75, No. 2. P. 273–302.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 575 с.
7. Дембіцький С. С., Любива Т. Я. Вимоги до розробки та адаптації комплексних вимірjuвальних інструментів у соціології: надійність, валідність і достовірність. *Український соціум*. 2017. № 3 (62). С. 45–57.
8. Dickes P., Valentova M. Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social Indicators Research*. 2013. Vol. 113, No. 3. P. 827–846.
9. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8. С. 58–65.
10. Индекс соціальної згуртованості і примирення ООН для східної України. URL: https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/13/SocialConnectednessAndBelonging_UKR.pdf (дата звернення: 05.09.2021).
11. Jenson J. Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Ottawa : Canadian policy research networks, 1998. URL: https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research (дата звернення: 05.09.2021).
12. Jenson J. Defining and measuring social cohesion. London : Commonwealth Secretariat : UNRISD, 2011. Nov. ix, 34 p.
13. Bernard P. La cohésion sociale: critique dialectique d'un quasi-concept. *Lien social et Politiques*. 1999. Num. 41. P. 47–59.
14. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. Vol. 58. P. 403–428.
15. Coleman J. S. Foundations of Social Theory. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1990. xvi, 993 p.
16. Проценко О. О. Образ внутрішньо переміщених осіб в медійному дискурсі: критичний дискурс-аналіз повідомлень ЗМІ. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2018. Т. 23, вип. 1 (30). С. 122–130.
17. Филиппова О. А., Сорока Ю. Г. Политики идентичности: антропологические методы и социокультурные интерпретации. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків : ХНУ, 2009. Вип. 15. С. 129–135.
18. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 576 с.

19. Серeda В. Переосмислюючи український ідентифікаційний простір: громадський активізм в Україні після Євромайдану. *Феномен Майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації* / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 58–78.
20. Дейнеко О. О. Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах: особливості, прояви, агенти. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 26. С. 51–52.
21. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
22. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / [О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
23. Гофман А. Б. Концептуальные подходы к анализу социального единства. *Социологические исследования*. 2015. № 11. С. 29–36.
24. Ярская-Смирнова Е. Р., Ярская В. Н. Социальная сплоченность: направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2014. Т. 17, № 4. С. 41–61. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Yarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf (дата звернення: 05.09.2021).
25. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

REFERENCES

1. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyschcha*: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
2. Panfilov, O. Yu. (Ed.) (2019). *Sotsialno-humanitarna sfera Ukrainy v suchasnykh dyskursakh*: monohrafiia. Kharkiv: KhIF KNTEU, vydavets O. A. Miroshnychenko [in Ukrainian].
3. Friedkin, N. E. (2004). Social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 30, 409–425. DOI: 10.1146/ANNUREV.SOC.30.012703.110625
4. Andrews, R., Jilke, S., & Van de Walle, S. (2014). Economic strain and perceptions of social cohesion in Europe: Does institutional trust matter? *European Journal of Political Research*, 53(3), 559–579. DOI: 10.1111/1475–6765.12052
5. Chan, J., To, H.-P., & Chan E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*, 75(2), 273–302.
6. Dyurkgeym, E. (1991). *O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii*. Moskva: Nauka [in Russian].

7. Dembitskiy, S. S., & Liubyva, T. Ia. (2017). Vymohy do rozrobky ta adaptatsii kompleksnykh vymiriuvalnykh instrumentiv u sotsiologii: nadiinist, validnist i dostovirnist. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3(62), 45–57 [in Ukrainian].
8. Dicks, P., & Valentova, M. (2013). Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social Indicators Research*, 113(3), 827–846.
9. Bondarenko, M., Babenko, S., & Borovskiy, O. (2017). Sotsialna zghurtovanist v Ukraini (dosvid aplikatsii metodyky Bertelsmann Stiftung do danykh Yevropeiskoho sotsialnoho doslidzhennia). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 8, 58–65 [in Ukrainian].
10. Indeks sotsialnoi zghurtovanosti i prymyrennia OON dlia skhidnoi Ukrainy. Retrieved from https://scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/13/SocialConnectednessAnd-Belonging_UKR.pdf [in Ukrainian].
11. Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research*. Ottawa: Canadian policy research networks. 1998. Retrieved from https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research
12. Jenson, J. (2011). *Defining and measuring social cohesion*. London: Commonwealth Secretariat: UNRISD. Nov.
13. Bernard, P. (1999). La cohésion sociale : critique dialectique d'un quasi-concept. *Lien social et Politiques*, 41, 47–59.
14. Berger-Schmitt, R. (2002). Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*, 58, 403–428.
15. Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
16. Protsenko, O. O. (2018). Obraz vnutrishno peremishchenykh osib v mediinomu dyskursi : krytychnyi dyskurs-analiz povidomlen ZMI. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky – Bulletin of the Odessa National university. Sociology and political science*, 23(1(30)), 122–130 [in Ukrainian].
17. Filippova, O. A., & Soroka, Yu. G. (2009). Politiki identichnosti: antropologicheskiye metody i sotsiokulturnyye interpretatsii. *Metodologhiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizusuchasnoho suspilstva : zbirnyk naukovykh prats – Methodology, theory and practice of sociological analysis of contemporary society: a collection of scientific papers*, 15, 129–135. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Russian].
18. Ritzer, J. (2002). *Sovremennye sociologicheskie teorii*. St. Peterburg: Peter [in Russian].
19. Sereda, V. (2014). Pereosmysliuiuchy ukrainskyi identyfikatsiinyi prostir: hromadskyi aktyvizm v Ukraini pislia Yevromaidanu. Holovakha, Ye.I., & Stehni, O. H. (Eds.). *Fenomen Maidanu v ukrainskomu suspilstvi: sotsiologichni interpretatsii*, pp. 58–78. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN. Ukrainy [in Ukrainian].

20. Deineko, O. O. (2020). Lokalnyi hromadskiy aktyvizm yak komponent sotsialnoi zghurtovanosti v obiednanykh hromadakh: osoblyvosti, proiavy, ahenty. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current issues of philosophy and sociology*, 26, 51–52 [in Ukrainian].
21. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske sus-pilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* : monohrafiia / Trebin, M. P. (ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
22. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mental-nist ukraïnskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehtratsii* : monohrafiia / Trebin, M. P. (ed.). Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
23. Gofman, A. B. (2015). Kontseptualnyie podhodyi k analizu sotsialnogo edinstva. *Sotsiologicheskiiye issledovaniya – Sociological research*, 11, 29–36 [in Russian].
24. Yarskaya-Smirnova, E. R., Yarskaya, V. N. (2014). Sotsialnaya splochennost: napravleniya teoreticheskoy diskussii i perspektivy sotsialnoy politiki. *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 17(4), 41–61. Retrieved from http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/Iarskaya_Yarskaya_2014_4.pdf [in Russian].
25. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplynarnyi dyskurs*: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].

Дейнеко Александра Александровна, кандидат социологических наук, доцент кафедры прикладной социологии и социальных коммуникаций, доцент кафедры социологии, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина

КРИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МОДЕЛИ ИЗМЕРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПЛОЧЕННОСТИ ДЖ. ЧАНА: ПЕРСПЕКТИВЫ АДАПТАЦИИ К УКРАИНСКОМУ КОНТЕКСТУ

Статья посвящена выявлению «слабых сторон» модели теоретической концептуализации и эмпирического измерения социальной сплоченности Дж. Чана и обрисовке перспективных направлений ее адаптации к украинскому контексту. Подытожена необходимость доработки дефиниции социальной сплоченности с позиций социальной динамики, дополнения субъективного компонента модели «ценностными» индикаторами, разнообразия ее проективными вопросами для избежания «спирали молчания» и парадокса Лапьера.

Ключевые слова: *социальная сплоченность, критический обзор, социальные связи, доверие, идентичность, теоретическая концептуализация, эмпирическое измерение.*

Deineko Oleksandra Oleksandrivna, PhD in Sociology,
Associate Professor of the Department of Applied Sociology and Social
Communications, Associate Professor of the Department of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

CRITICAL REVIEW OF J. CHAN'S MODEL OF SOCIAL COHESION MEASUREMENT: PERSPECTIVES OF ADAPTATION TO THE UKRAINIAN CONTEXT

The article is devoted to identifying the «weaknesses» of J. Chan's model of social cohesion theoretical conceptualization and empirical measurement and outlining promising areas for its adaptation to the Ukrainian context. It's summarized the necessity of refining the definition of social cohesion from the standpoint of social dynamics, supplementing the subjective component of the model with «value» indicators, diversification with projective issues in order to avoid the «spiral of silence» and Lapierre's paradox.

Keywords: social cohesion, critical review, social ties, trust, identity, theoretical conceptualization, empirical measurement.

